

A MAGYAR MADÁRTAN NEMZETKÖZI SZEREPE ÉS MEGÍTÉLÉSE A MAGYAR ORNITHOLÓGIAI KÖZPONT ALAPÍTÁSÁTÓL NAPJAINKIG**

Dr. Udvardy Miklós

Hölgyeim és Uraim!

Egy magyar kultúrintézmény évszázados múltjára tekintünk most vissza néhány nappal a Madártani Intézet centenáriuma előtt. Én ezt a neves intézetet 1928-tól, 9 éves koromtól fogva rendszeresen látogattam, 1942. április 1-jétől 1945. december 31-ig tisztviselője, tagja voltam, az azóta lefolyt közel 50 esztendő vizont javarészt külföldön töltöttem. Amikor most arra kért a Rendezőség, hogy az Intézet jelentőséget külföldről, világszemmel nézve méltassam, elővettem azt a két oldal terjedelmű megemlékezést, amit a VADÁSZAT–HALÁSZAT–WEEKEEND–TURISZTIKA című budapesti folyóirat 1943. december 31-én megjelent számába (Az ötvenéves Madártani Intézet címmel) írtam!

Nos, mi volt ifjúkori szememben az Intézet jelentősége 50 évvel ezelőtt?

„Ez a világhírű kutató intézmény mondhatjuk egyetlen hazánkban, amelyik szigorúan tudományos munkássága és főfeladatai ellenére a legszorosabb érintkezést tartja fenn a nagyközönségnek avval a részével, amelyik a természetjárásában és szemléletében ...őszinte örömét leli.”

Csak kilenc évvel annakelőtte, az 1934-ben Oxfordban tartott nyolcadik madártani világkongresszus elnöke, a német *Erwin Stresemann* így méltatta intézetünk nemzetközi jelentőségét:

„Als Politiker wie als Forscher gleich hervorragende *Otto ... Herman* verstand es, die einmal zu vereintem Aufbau gesammelten Kräfte zusammenzuhalten und 1893 die Errichtung der Ungarischen Ornithologischen Zentrale durchzusetzen, jenes in seiner Art noch heute einzig darstehenden staatlichen ornithologischen Instituts, dessen Zeitschrift *Aquila* rasch zu größtem Ansehen gelangt ist.”

Vagyis, szabadon leforítva, „*Herman Ottó*, aki nem csak kitűnő kutató, hanem nagyszerű politikus is volt, értett hozzá, hogy a kalákára sereglett munkaerőket összetartsa és így megallapítsa a *Magyar Ornithológiai Központot*, azt a maga nemében máig is egyedülálló állami madártani intézetet, amelynek folyóirata, az *Aquila*, gyorsan kiérdemelte a legnagyobb elismerést.”

Mindnyájunk, akik a magyar történelem, a magyar sors ismeretében nőttünk fel, tudjuk, érezzük a szomorú valóságot, hogy ha valamikor, valaha,

***Elhangzott a Magyar Madártani Intézet 1993. október 16-i centenáriumi ünnepségén. Az előadó távollétében felolvasta Nechay Gábor.*

valahol nemzetközi téren úttörők voltunk: lett legyen az szabadságharc, földalatti metró, mint a budapesti, *Rubik*-kocka, a vasfüggöny áttörése, egy madártani kutató intézet létesítése, akármi: a világ megcsodálja, de – mivel minden csoda három napig tart – el is felejtí. Így nem újság, hogy ugyanaz a *Stresemann* professzor 1953-ban, tehát 19 évvel a fent idézett beszéde után, az ornitológia történetéről írt kiváló könyvében mindössze egyszer említi *Herman Ottót*, egyszer *Schenket* és a magyar gólyagyűrűzést, de a többi nagyjainkat (*Madarász*, *Lambrecht*, stb.) egyszer sem. Az angolul írt hasonló, újabb irodalom még ennyit sem szán nekünk.

Ezért tehát a százéves intézet munkásságának kiértékelése az én feladatom marad: nem hogy mit értékelt belőle a világ, hanem, hogy mi értékeset adtunk a világnak.

A Madártani Intézet létrehozása *Herman Ottó* érdeme, de egy nemzetközi folyamat tudománytörténetileg értékelt mellékterméke; azt a folyamatot ugyan nem *Herman* indította meg, de ő terelte a helyes irányba. A nemzetközi tudományos eszmecserék korszaka a vasút- és gőzhajó-közlekedés általánossá válásával, a századfordulót megelőző évtizedekben kezdődött. Az első madártani világkongresszust Bécsben, 1884. április elején szervezték a *Habsburg Rudolf* trónörökös főherceg, képzett ornitológus köré sereglett német és osztrák tudósok. A második helyszínéül a Monarchia másik fővárosa, Budapest lett kiszemelve. Hanem a trónörökös tragikus halála (1889) elkedvetlenítette a legmagasabb politikai befolyást keresett volt „ornitológus” udvaroncokat. *Herman* erélyes fellépése, a legkiválóbb angol és amerikai szaktársakat sikeresen Budapestre verbuváló levelezése megmentette a kongresszusok ügyét, és újjáalakította a Permanens Nemzetközi Ornitológiai Bizottságot. Az első kongresszus három témája (madárvédelem, tyúktenyésztés, és világszerte megfigyelő állomások alapítása) helyett *Herman Ottó* szellemében Budapesten, 1891-ben a tudományos, indukciós madártan, éspedig elsősorban a madárvonulás kutatása lett a főtéma, de amellet a rendszertan, nomenklatúra, anatómia, őslénytan stb. akkori állásáról számoltak be az előadó tudósok. A kongresszus sikere eredményezte a Magyar Madártani Központ megalapítását.

A *Herman* vaskezeivel vezetett központ (M.O.K.) kutatói egy szakmabeli téma köré csoportosultak. Ez eleinte a vonulás fenológijának statisztikai alapon való kiértékelése volt. *Herman* a polihisztor a racionális természetkutatás módszerét követte: adatgyűjtés – csoportosítás – oknyomozó kiértékelés. A fenológia – fenomenológia rövidítése – a természeti jelenségek időbeli lefolyását rögzíti. Észak-Amerikában (*J. A. Allen*) és Észak-Európában (*J. A. Palmén*) ilyenszerű kutatómunka már folyt, de itt Közép-Európában *Herman* vezette be. Az adatgyűjtés a legismertebb madarakra szorítkozott, de a megfigyelőhálózatot kiterjesztette az akkori Magyarország (a teljes Kárpát-medence) területére a terepjárással kapcsolatos állami alkalmazottak bevonásával (néptanítók, mező és erdőőr személyzet a fehér gólya és füsti fecske érkezését, távozását jelentették).

Míg az 1880-as években a másutt, nyugaton is megindult úgynevezett megfigyelőállomások adathalmazai feldolgozás nélkül sokszor nyomtatás-

ban való közlés nélkül is maradtak, és hamarosan a feledés homályába merültek, a magyar adatokat az M.O.K.-ban a meteorológiai helyzettel, és a megfigyelések helyének földrajzi viszonyaival (pl. tengerszint feletti magasságával) hasonlították össze. Mai szemmel nézve kimutatták a környezet behatását a vonulás fenológiájára, tehát ökológiai vonatkozásokat fedeztek fel. 14 évvel a budapesti kongresszus, 12 évvel az M.O.K. alapítása után *Herman Ottó* 1905-ben a 4-ik nemzetközi kongresszus londoni asztalára egy impozáns jelentést tett – angol nyelven! Ebben nemcsak a maga és munkatársai eredményeit foglalta össze tézisek formájában, hanem a világ madárvonulási irodalmát is kritikusan értékelték ki. A munka mindkét fele a maga idejében komoly és nemzetközileg elismert eredményeket jelentett, és az intézet létjogosultságát igazolta.

Ez a „*RECENSIO CRITICA AUTOMATICA OF THE DOCTRINE OF BIRD MIGRATION*” egyebek között közöl egy világtérképet az irodalomban (1828–1902) talált vonulási útvonalakról, alaposan megkritizálva őket. A vonulás indító okainak taglalásában idézi elsősorban *II. Frigyes* német császárnak az 1240-es években írt madaras könyvét, majd *Linnétől* a saját kortársaiig a vonuláskiváltó okairól közölt téziseket tárgyalja. *Hermanék* szerint a madárvonulás sem misztikus sem rejtélyes, csak a megfigyelt tényeket kell induktív módon feltárni, csoportosítani és magyarázni. Nincs szükség spakulációra, tekintélyre hivatkozásra, dilettáns elméletekre. A vonulás jelenségével párhuzamban oszcillál a nemi ösztön időszakos felébredése és regressziója, tehát ez utóbbinak esszenciális szerepe van a vonulás jelenségében – ezzel a tézissel a mi *Hermanunk* vagy 20 évvel megelőzte a kanadai *William Rowan* hormon-fiziológiai felfedezéseit. A sokat vitatott kérdés: vonulási „országutak” vagy széles fronton haladás – mindkettő igaz, vagy egyik sem – faja válogatja! *Gaál Gaszton* szerint például a füsti fecskék fokozatosan szállják meg a költőterületüket – sem országutak, sem front segítségével. 100 méter magasságkülönbség a fecske tavaszi érkezését átlag 3 nappal késlelteti – írja a meteorológus munkatárs *Hegyfoky Kabos* 10 év 10.053 érkezési adata alapján.

A Központ kutatásainak következő, nemzetközileg „nagy port felverő” eredménye az intézet későbbi igazgatójának, *Vönöczky Schenk Jakab*nak a munkásságához fűződik, de *Herman Ottó* előrelátásának ebben is szerepe volt. Ő küldte munkatársait külföldre, *Csörgey Tituszt Berlepsch* báróhoz madárvédelmi módszereket tanulni, *Schenket* a német vonuláskutatókhoz. Akkoriban történt, hogy a lelkes dán tanító *Hans Mortensen* bevezette 1899-ben a seregélyek alumíniummal való gyűrűzését, és első sikeres visszajelentései után a németek 1903-ban megkezdték a varjak, vörösbegyek majd gólyák gyűrűzését. *Schenk Jakab* és a M.O.K. követte a német példát: Az 1908-ban gyűrűzött gólyáink közül egyet már 6 hónap múlva, másik hármat kb. egy – másfél év múlva jelentettek vissza Dél-Afrikából! Ez a világszenzációnak számító hír győzte meg az új módszer ellenségeit, hogy a gyűrűzési „kísérlet” a madárra nézve ártalmatlan, és páratlan tudományos eredményekre vezethet.

Az első világháború erősen megakasztotta az intézet nemzetközi kapcsolatokból kiinduló továbbfejlesztését. Régi hírneve mellett mindinkább a belföldi munkásságára alapozódott az elszegényedett, megcsonkított országban való létjogosultsága. Nem az én feladatomban, hogy az ebben elért eredményeket taglaljam. Hiszen a madár- és természetvédelem (*Herman* vezette be, amerikai mintára, a „madarak és fák napját”), faunisztika és alkalmazott madártan (a gazdaságilag hasznos madarak védelmének népszerűsítése, a komoly gazdasági kárt okozók szerepének kitisztázása és mérsékelte, ellenőrzött gyérítése) terén az akkori normáknak megfelelően hazánk, Madártani Intézetünk példát mutathatott volna a külföldnek ha felfigyelt volna rá. Az intézetet évente látogató sok tucat angol, belga, hollandus, német látogató (és, kongresszusi években, még tengerentúliak is) erre a tanúság. Valamint, ahogy *Schenk Jakab* az 50 éves Aquilában 1943-ban, beszámolt róla, a háborút követő évek katasztrofális anyagi csődje idején nyújtott jelentős külföldi segély bizonyította, hogy az intézet munkásságát mennyire megbecsülték a nyugati, részben volt ellenséges hatalmak ornitológusai.

A vonulástan terén *Schenk* (aki magyarságának hangsúlyozására a hitleri érában *Vönöczky Schenk*re magyarosított) további eredményeket ért el és értékesített nemzetközi megbecsülésünk érdekében. Erről tanúskodik a madártani és zoológiai világkongresszusokon való szereplése, amiről néhai *Keve András*, mentorom és barátom, külföldön is megbecsült szisztematikus szájából hallottam. Első kézből *Schenknek* a korábbi, a vonulást a meteorológiával összekapcsoló munkái eredményére emlékszem, még gimnazista koromból. Mert nemcsak én, hanem minden magyar természetjáró, vadászember leste a koratavaszi estéken a budapesti rádió híreit, hogy meghallja *Vönöczky Schenk Jakab* üzenetét, ami egyszer csak felcsendült a napi hírek között: „Vadászok figyelem! A jövő hét végére megjönnek a szalonkák a téli tanyáikról.” Később olvastam a tanulmányaiban, hogy az első tavaszi ciklon kialakulása Izland szigete felett olyan légáramlatokat okoz, amelyekkel járó felmelegedés az Észak-Afrikában telelő szalonkákat arra ösztönzi, hogy egy szép este felkerekedjenek és pár nap múlva megjelenjenek Magyarországon a feketerigó-fütyös, fűzbarkás márciusi erdőszeleken.

A második világháború utáni káoszban az Intézet nem tudott sok külföldön is megbecsülhető eredményt felmutatni, hiszen az óriási személyekbeli és anyagi vesztesége után szinte a semmiből kellett újrekezdenie. Az első akkor tartott világkongresszuson Svédországban 1950-ben magam voltam magyar. Hanem, ha nem is az intézetből kiindulva, mégis volt ott magyar siker, mégpedig világgraszoló. *Homoki Nagy István* kiküldte a gyönyörű diapozitívjeit, és az egyik esti ülésen *Julian Huxley* professzor elnöksége alatt bemutattam őket. A lelkes tapsot követően *Huxley* kijelentette, hogy ennek a bemutatónak a távollévő szerzője a világ legjobb madárfotografusa kell hogy legyen!

*Herman Ottó*nak 1905. november 20-án leírott sorai méltó befejezésük ennek a rövid beszámolónak, mert amit a madárvédelemről írt az az egész Intézet további 88 évére is alkalmazható:

„Nekem egy nagy megnyugvásom van, az, hogy a központból gyakorolt nyomással távol tudtuk tartani az idegen szellem benyomulását; hogy madártani irodalmunkat céltudatosan kiépítettük és így a magyar nemzeti jelleget, tudományos és gazdasági téren, reményilem, minden időkre biztosítottuk.” * – Amen! –

Sacramento, Kalifornia, 1993. október 5.

Irodalmi hivatkozás:

**Kukuljevič J., (1906) Magyarország madárvédelmének története, Budapest 1906.*

Hungarian ornithology 1893–1993*

Prof. Miklós Udvardy

We are reflecting upon the achievements of the Hungarian Institute of Ornithology during its 100 years of existence. Growing up in Hungary, I had visited this renowned institution regularly from 1928 when I was of nine. I served as its employee between the spring of 1942 and late 1945; though during most of the last 50 years of its existence I resided abroad, overseas, and my contacts with the institute were sparse. When I was asked to write this short essay I dug up the two pages I had written in 1943 in a Hungarian sports magazine about the then 50 years jubilee of the institute.

What did I say about it 50 years ago? I quote: „This world-wide known research establishment is quasi unique in our country since, despite of its rigorous scientific programme, it keeps the closest contacts with that part of the general public which finds true pleasure in delving in nature and contemplating its marvels...”

Just nine years before that jubilee, in 1934, at the eighth International Congress of Ornithology, Dr. Erwin Stresemann evaluated the institution in his presidential address as follows:

„Als Politiker wie als Forscher gleich hervorragende *Otto ... Herman* verstand es, die einmal zu vereintem Aufbau gesammelten Kräfte zusammenzuhalten und 1893 die Errichtung der Ungarischen Ornithologischen Zentrale durchzusetzen, jenes in seiner Art noch heute einzig darstehenden staatlichen ornithologischen Instituts, dessen Zeitschrift *Aquila* rasch zu größtem Ansehen gelangt ist.”

„*Otto Herman*, as eminent a researcher as politician, understood how to win volunteer workers for a community project and how to launch the Hungarian Ornithological Centre, this still unique state-sponsored ornithological institution whos periodical, the *Aquila* soon reached the highest esteem.”

We Hungarians, having grown up in the knowledge of our history, of our „Hungarian fate”, are all well aware that if, and whenever, and wherever, we achieved something pioneering and outstanding (be it a bloody revolution, the first underground metro as the one in Budapest, the *Rubik*-dice, the demolishing of the iron curtain, or even the founding of a state ornithological institute) – the world admires it as if it were a miracle, but any miracle lasts only three days, thereafter to sink into oblivion. Thus it does not surprise us, that when the same *Dr. Stresemann*

**Remark: The paper was presented at the centenary festival of the Hungarian Institute of Ornithology held in Budapest on 1th of October, 1993.*